

ALKETA LUGAJ

**DUKURI TË ANTONIMISË FOLJORE NË FJALORIN E GJUHËS
SHQIPE 2006**

Punimi është konceptuar dhe strukturuar në shtatë kapituj që paraprihen nga një *Parathënie*. Kjo *Parathënie* shërben si pjesa paraqitëse të punimit, e punës së bërë për realizimin e tij, e bazës teorike, e literaturës së shfrytëzuar, si edhe e burimeve të lëndës. Gjithashtu në këtë syth bëhet edhe paraqitja e qëllimit dhe e objektit të studimit, metodologjia e ndjekur, si edhe çështjet kryesore të çdo kapitulli.

Në Kreu I, të titulluar ***Sistemi foljor në gjuhën shqipe, grupimet kryesore*** janë parë dukuri të përgjithshme për këtë grup paradigmatic njësish, duke u ndalur më vështrime morfo-semantike e në klasifikime taksonimike.

Në Kreu II, të titulluar ***Dukuria e antonimisë në gjuhën shqipe***, janë paraqitur çështje që lidhen me antoniminë leksikore në gjuhën tonë dhe në literaturën shkencore botërore, duke u ndalur konkretisht në çështje të tilla, si *Relacionet leksikore e semantike, Relacioni i kundërvënies: antonimia, Antonimia dhe poliantonimia; enantiosema*.

Në Kreu III, të titulluar ***Pasqyrimi leksikografik i antonimisë në fjalorët shpjegues të shqipes***, kemi kaluar drejtpërdrejt në lëndë leksikore e semantike në fjalorët shpjegues të shqipes dhe në një fjalor tematik antonimesh.

Në Kreu IV, të titulluar ***Veçori të antonimisë foljore te Fjalori i gjuhës shqipe, 2006***, duke synuar të paraqesim vlerat e këtij fjalori edhe për fushën që po trajtojmë, jemi ndalur në dukuri të tilla si, *FGjSh 2006 dhe vlerat leksikore e semantike; FGjSh, 2006, si fjalor çerdhor; Antonimia te foljet e parme; Antonimia te foljet jo të parme (Antonimia te foljet e prejardhura, Antonimia te foljet e përbëra, Antonimia te foljet e përngjitura)*.

Në Kreu V, të titulluar ***Vështrim semantik i antonimisë foljore në rrafshin sinkronik në Fjalorin e gjuhës shqipe, 2006***, kemi analizuar shumë ***dukuri antonimike si tipologji kuptimore***: *Antonimia në kuptimet e para, kryesore, të mirëfillta, Antonimia në kuptimet e prejardhura, Antonimia në kuptimet e drejtpërdrejta, Antonimia në kuptimet e figurshme, Antonimia në kuptimet konkrete, Antonimia në kuptimet abstrakte, Antonimia në kuptimet e përgjithshme, Antonimia në kuptimet e gjalla, Antonimia në kuptimet e vjetruara, Antonimia në kuptimet e normative, Antonimia në kuptimet dialektore, krahinore etj.*

Në Kreu VI, të titulluar ***Fjalëformimi e prejardhja kuptimore te foljet dhe dukuria e antonimisë në Fjalorin e gjuhës shqipe, 2006***, kemi parë

shkurt Aftësitë fjalëformuese të foljes në gjuhën shqipe dhe Mbartja e antonimisë nga foljet të fjalët e formuara prej saj.

Punimi është pajisur dhe me *Përfundime* që janë si përmbledhje, por edhe si dukuri e probleme që lidhen me tematikën e punimit. Gjithashtu në fund të punimit të mikrotezës kemi dhënë edhe *Bibliografinë e veprave shkencore të shfrytëzuara* gjatë përgatitjes së saj.

Qëllimi i kryesor i punimit tonë ka qenë që të trajtojë relacionin semantik të kundërvënies kuptimore (ose të antonimisë) në sistemin foljor të shqipes bashkëkohore, në një fjalor shumë të përdorshëm, si është Fjalori i gjuhës shqipe, 2006, duke u përpjekur të japim *dukuri tipologjike, por edhe dukuri të veçanta, që lidhen vetëm me antoniminë dhe llojet e saj në këtë sistem apo me nëngrupe të caktuara brenda tij*.

Qëllim tjetër kryesor i punimit ka qenë që t'i mëshohet edhe rrafshit psiko-linguistik të procesit të të nxënies të leksikut, të pasurisë antonimike të gjuhës amtare, për mundësitë, rrugët, mjetet që duhen shfrytëzuar për ta zotëruar atë, sepse siç thotë J. Thomai “në një fjalor njëgjuhësh “antonimet shërbejnë si *mjet shpjegues* plotësues, si në fjalorë të ndryshëm, ashtu edhe në shkollë, në mësimin e gjuhës etj., kur duam të japim mirë kuptimet e fjalëve.

Nën drejtimin e udhëheqësit shkencor, së pari shestuam jo vetëm tematikën dhe problematikën e temës ***Rreth antonimisë foljore në fjalorët shpjegues të gjuhës shqipe***, por shestuam dhe metodikën e punës për realizimin e saj. Kështu, fillimisht u morëm me nxjerrjen e lëndës leksikore nga Fjalori antonimik i gjuhës shqipe, i hartuar nga M. Samara, si dhe nga fjalorët shpjegues kombëtarë *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe, 1980*, nga *Fjalori i shqipes së sotme, 1984 / 2002* dhe nga *Fjalori i gjuhës shqipe, 2006*.

Për trajtimin shkencor të lëndës ne kemi përdorur ***metodën induktive***, të analizës së përimtuar të lëndës leksikografike, që na ka çuar në nxjerrjen e përfundimeve të ndryshme e interesante. Ajo u gërshetua shumë shpesh me ***rrugën deduktive***, sepse shumë zgjidhje ne i kemi pasur të gatshme sidomos për trajtimet teorike, të klasifikimeve morfologjike e strukturore etj.

Gjithashtu, ne kemi përdorur gjerësisht edhe ***metodën e analizës semike dhe atë komponenciale***¹, duke përqasur shumë njësi leksikore, semantike për të parë veçoritë dhe dukuritë antonimike.

Për realizimin me sukses të punimit në nivel mikroteze, jemi mbështetur në një literaturë të pasur në disa gjuhë, por sidomos në shqipe dhe në anglishte. Duke shfrytëzuar rreth 60 vepra shkencore të plota, artikuj shkencorë të autorëve më në zë të semantikës leksikore, ne jemi mbështetur në

¹ Në analizat semantike që bëhen në ditët e sotme, përdoren tri metoda kryesore: metoda semike, metoda distribucionale dhe metoda komponenciale. *Shih më gjerë J. Thomai, Prejardhja kuptimore në gjuhën shqipe*, Tiranë, 2009.

parime dhe në kriteret shkencore studimi të njohura dhe të zbatuara me sukses deri tani në trajtimet leksikore e semantike në Shqipëri dhe në botë.

1. Në punimin tonë është bërë objekt analizimi një nga relacionet më të njohura e më të studiuara: **Relacioni leksikor antonimik**, i cili është marrëdhënie horizontale zakonisht ndërmjet dy njësive leksikore, që përbërësit më të rëndësishëm (thelbësorë) kuptimorë i kanë **të kundërt**. Ashtu si dhe relacioni leksiko-semantik i sinonimisë, relacioni leksiko-semantik i antonimisë merret si lidhje semantike e pakushtëzuar. Nëse do ta paraqitim në mënyrë algjebrike këtë relacion, do të kishim $X \leftrightarrow Y$, ekuacion ku shigjeta dykahëshe na shpie tek antonimia e mirëfilltë. P.sh., *afroj* $\Leftrightarrow$ *largoj*, *hap* $\Leftrightarrow$ *mbyll* etj.

Sot pranohet se **antonimet, janë gjymtyrë të një grupi a vargu tematik ose elemente të një fushe semantike, por të lidhura nga karakteri i kundërt i kuptimeve të tyre**. Si gjymtyrë të këtij grupi tematik ato kanë edhe një bosht të përbashkët semantik, në skajet e të cilit qëndrojnë kuptimet e tyre; ato kanë cilësinë të qëndrojnë zakonisht afër njëra-tjetrës në togfjalësja e në fjali; ato rrënjosen në ndërgjegjen e atij që flet ose shkruan si çifte fjalësh, të cilat mund të zëvendësojnë njëra-tjetrën në të njëjtin kontekst sintaksor. Nëse ato nuk përdoren shpesh a rregullisht në ligjërim, pranë njëra-tjetrës ose në të njëjtin ndërtim sintaksor, atëherë ato nuk përbëjnë një çift antonimik me karakter të mirëfilltë.

Në punim është parë në mënyrë të hollësishme se gjatë hartimit të një fjalori shpjegues në shqipe është mbajtur parasysh konceptimi shkencor që e sheh **antoniminë leksikore si kundërvënje semantike dhe jo si kundërvënje konceptuale**, d.m.th., për të përcaktuar se dy fjalë janë ose jo antonime kemi marrë parasysh gjithnjë kuptimin e kundërt leksikor të fjalës, të analizuar në përbërësit (semat) antonimikë të tij. Me gjithë boshtin e përbashkët semantik, që i lidh ai bashkon fjalët antonime me njëra-tjetrën nga pikëpamja e kundërvënies, qofshin ato korelative (të tipit verë / dimër), prapëseprapë, secilit prej përbërësve kuptimorë të një fjale i kundërvihet përbërësi tjetër kuptimor.

2. Ne e pamë antoniminë në strukturën e **Fjalorit të gjuhës shqipe, 2006**, por kemi sjellë shembuj të shumtë nga fjalorë të tjerë shpjegues a tematikë. Franz Josef Hausmann e përkufizon fjalorin si një **përmbledhje të njësive** leksikore, të cilat japin **informacione** të caktuara për **përdorues** të caktuar dhe që paraqiten përmes një **mediumi** të caktuar, duke u radhitur në mënyrë të tillë që për secilin informacion, të jetë e mundshme një qasje praktike dhe e shpejtë. Nga ky përcaktim nxjerrim tre përbërës të rëndësishëm: **informacionin leksikor, mediumin e paraqitjes (që lidhet me fjalorin si mjet)** dhe **përdoruesin e këtij informacioni** që nënkupton shfrytëzuesin e informacionit që mbart fjalori. Nga lloji i mediumit të paraqitjes, si mjet

përdorimi e shfrytëzimi fjalorët mund të jenë të shtypur (*Print Dictionaries*) ose elektronikë.

Fjalor i gjuhës shqipe, ka një numër më të madh fjalësh se fjalorët e mëparshëm (ka me rreth 48.000 fjalë dhe me rreth 5.000 njësi frazeologjike), por vëllimi i tij fizik është zvogëluar nëpërmjet trajtimeve leksikografike të një fjalori të vogël: sinteza më të mëdha kuptimore që ngjeshin strukturat kuptimore të fjalëve, gërshetimi i tipit leksemor me atë çerdhor në fjalë me prejardhje të drejtpërdrejtë fjalëformuese (mbiemrat dhe emërzimet e tyre, mbiemrat me prapashtesën *-shëm* dhe ndajfoljet me të njëjtën prapashtesë, emrat e banorëve sipas vendit dhe mbiemrat që dalin prej tyre, emërtimet e gjuhëve dhe ndajfoljet përkatëse, foljet dhe emrat foljorë e mbiemrat prejpjesorë që vijnë prej tyre etj.).

3. Ky fjalor mbart vlerat më të mira të fjalorëve të mëparshëm shpjegues të shqipes, çka duket edhe te pasqyrimi i antonimisë. Edhe pse **numri i antonimeve foljore** është më i vogël në numër sesa numri i antonimeve në *Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe*, 1980, i përcaktuar nga sidomos elementet çerdhore që ai ka në makrostrukturën e tij, duhet të pohojmë se duke lënë mënjanë çerdhet foljore, nga autorët janë bërë përpjekje për të shtuar numrin e antonimeve për fjalë dhe kuptime që fjalorët e mëparshëm nuk i kanë pasur. Ai në këtë drejtim del më sistemor dhe më funksionues, sidomos në paraqitjen e antonimeve si mjet ndihmës në shpjegimet kuptimore të thukëta a me formula semantike (përkundër shpjegimeve perifrazuese të Fjalorit shpjegues të gjuhës shqipe, 1980). Derisa në punimin tonë ne jemi përpjekur të interpretojmë dhe të analizojmë lëndë nga fjalorët shpjegues, kemi vërejtur se leksiku në fjalorët ku jemi mbështetur, nuk është i njëjtë në vëllim dhe në struktura semantike. Ai është pasuruar në rrjedhë të viteve. Leksiku është nënsistemi më i hapur, më i lëvizshëm i gjuhës dhe si i tillë, me dukuri e probleme më të shumta, sepse ai pasqyron drejtpërdrejt ndryshimet që ndodhin në jetën shoqërore, në fushën e prodhimit, të teknikës, të shkencës, të kulturës etj. Kjo ka pasur reflektimet edhe në pasqyrimin a antonimeve në fjalorin e fundit.

4. Edhe pse antonimia në Fjalorin e gjuhës shqipe, 2006 del si një kategori gjuhësore, si “shprehje e marrëdhënieve a e raporteve të kundërvënies midis kuptimeve a “variantëve leksiko-semantike të fjalëve” ose të togfjalëshave të qëndrueshëm, ne nuk jemi ndalur me vetëdije të antonimia frazeologjike, jo se nuk ekziston si kundërvënie njësisë, por ajo nuk është e shenjuar me shkurtimin **kund**.

5. Në Fjalor ne kemi gjetur antonime të tipave të ndryshme, duke mbajtur parasysh dhe klasifikimin e bërë nga prof. M. Samara, antonime që i gjejmë, në të gjithë fjalorët shpjegues, por me numër dhe vëllim të ndryshëm, sepse fjalorët janë të tipave të ndryshëm, të vëllimeve të ndryshme, të hartuar në kohë të ndryshme dhe sipas parimeve jo të njëjta:

Antonime të para nga ana **struktuore**: Antonime me rrënjë të ndryshme; Antonime me parashtesa (me parashtesa në një rën gjymtyrë, me parashtesa në të dyja gjymtyrët);

Antonime të përbëra;

Antonime të para nga ana **semantike**: kundërvënia nga **numri i kuptimeve** (Antonime në të gjitha kuptimet dhe në një numër të kufizuar kuptimesh); nga **tipi i kuptimeve** (Antonime në kuptimet themelore, në kuptimet e prejardhur, në kuptimet e figurshme); nga **shkalla e kundërvënies**: Antonime të mirëfillta (komplementare, graduale, enantiosemitike);

Antonime të para nga ana **leksiko-gramatikore** ku dallon antonime folje, ndajfolje, emra, mbiemra, përemra, pjesëza, parafjalë, pasthirrma.

6. Folja në Fjalorin e 2006-s është dhënë në çerdhe, brenda së cilës përfshihen *folja veprorë, folja vetvetore, emri prejfoljor i veprimit dhe mbiemri prejpjesor*, herë herë edhe *ndajfolja* me origjinë pjesoren. Kjo është çerdhja kryesore në Fjalor dhe zgjidhja leksikografike ka bërë që të mungojnë antonimet të *folja vetvetore* (kur ajo nuk ka zhvillime të reja semantike e krahasuar me semantemat e foljes veprorë), të *mungojnë antonimet të emrat prejfoljorë të veprimit dhe të mbiemrat prejpjesorë* (kur kemi rast, edhe të ndajfolja, si tek folja **hap**), duke u dhënë vetëm të folja titull.

Numri më i vogël i antonimeve u vërejt menjëherë, kur u krahasua një çerdhe foljore nga ky fjalor me grupin e njëjësive përkatëse në Fjalorin e 1980-s. Kështu të çerdhja **hap, hapem, hapje, i hapur** dhe **hapur** raporti është shumë i shpërpjesëtuar: 18 antonime të FGjSSh me 4 antonime të Fjalori i 2006-s). Madje ky raport mund të thellohej akoma, në qoftë se hartuesit e Fjalorit të 1980-s të kishin shtuar shumë lehtë antonime në të gjitha kuptimet. P.sh., kuptimi i 20-t, që është i fundit duhet të kishte antonimin **mbyll, zë: U hap (mbyll, u zu) koha (qielli)**.

7. Spektri i antonimeve në Fjalorin e gjuhës shqipe, 2006, përfshin të gjithë klasën e foljeve, që nga foljet me **burim vendës** (pra që janë të shqipes ose të trashëguara nga shqipja prej nënës së saj ilirishtes jugore) e **deri tek ato të huazuara, nga foljet e parme e deri tek ato jo të parme**. Ne kemi dhënë shembuj të shumtë që e ilustron këtë dukuri. Por duhet të themi se numri i antonimeve në Fjalor, prapëseprapë është shumë i vogël. Madje ka folje që nuk kanë asnjë antonim në strukturën e tyre në Fjalor, edhe pse nga ana konceptore kundërvënia ekziston, madje foljet janë në antonimi të mirëfilltë, diku tjetër numri është shumë i reduktuar. Kështu folja **dal**, nuk ka asnjë antonim as vetë foljen **hyj**; kurse folja **hyj** ka vetëm në kuptimin e parë antonimin **dal**.

Në Fjalor gjejmë edhe folje antonime që janë me burim të huaj. Por në vepër kjo marrëdhënie nuk shenjohej me **kund.** të këto folje, por tek barazvlerëset e tyre në shqipe, duke ndihmuar kështu edhe në ngulitjen e normës leksikore: (asimiloj / përvetoj, disimiloj / shpërvetoj).

8. Antonimia ndeshet te foljet njëkuptimëshe dhe te foljet shumëkuptimëshe (dukuria e poliantonimisë). Foljet në gjuhën shqipe janë njëkuptimëshe për arsye të ndryshme: janë folje të reja (të sapokrijuara), sidomos kur janë folje të formuara me përbërje, kur janë huazime, kur janë folje të formuara nga emra të shterminologjizuar, kur janë me përdorim të ngushtë në të folme a dialekte, në një ligjërim a stil të caktuar etj.

Pasqyrimi i antonimeve të ndryshme në strukturën kuptimore të një foljeje shumëkuptimëshe, njihet ndryshe si **dukuria e poliantonimisë leksikografike**. Kjo do të thotë se në analizimin dhe interpretimin e antonimeve në kuptime të ndryshme në një fjalë të tillë ne do të nisemi nga gjendja konkrete e tyre, sepse ndodh, siç kemi këmbëngulur disa herë, se jo të gjitha mundësitë kundërvënëse të kuptimeve a të fjalëve janë shoqëruar me antonime.

9. Antonimia te një folje shumëkuptimëshe mund të jetë njëdrejtimëshe, kur kuptimet e ndryshme të një foljeje hyjnë në antonimi me kuptime të ndryshme vetëm të një foljeje tjetër, foljet **lidh** dhe **zgjidh**; mund të jetë **gati njëdrejtimëshe**, kur kuptimet e ndryshme të një foljeje hyjnë në antonimi me kuptime më të shumta të një foljeje dhe në një kuptim të një foljeje tjetër: **fut (fus) nxjerr, heq**; mund të jetë dhe **shumëdrejtimëshe**, kur kuptimet e ndryshme të një foljeje hyjnë në antonimi me kuptime të ndryshme të disa foljeve: **heq** dhe **vë, ngul, fut** etj.

10. Struktura kuptimore e fjalëve përfshin disa tipa kuptimesh, me zhvillime paralele, të dallueshme sipas kriteresh të qarta. Prandaj mund të flitet edhe për **tipologji semantike**, tipologji kuptimesh. Kriteri themelor për dallimin e kuptimeve përcaktohet nga lidhja e tyre me realien, nga natyra e realies (rrjedhimisht nga mënyra si e perceptojmë atë) dhe nga vendi që zë çdo kuptim në strukturën kuptimore të fjalës. Duke u nisur nga pjesë të veçanta të këtij kriteri të përgjithshëm, mund të dallojmë disa tipa antonimish që lidhen me tipat e kuptimeve leksikore: *në kuptimet e para, kryesore, të mirëfillta të foljeve; në kuptimet e prejardhura, jo të para; në kuptimet e drejtpërdrejta; në kuptimet konkrete; në kuptimet abstrakte; në kuptimet përgjithshme; në kuptimet terminologjike; në kuptimet e gjalla; në kuptimet e vjetruara si dhe në kuptimet dialektore, krahinore, në ligjërimin e thjeshtë, në ligjërimin bisedor etj.*

11. Antonimia leksikore është e lidhur pazgjidhshmërisht me formimin e foljeve në gjuhën shqipe. Kjo nënkupton jo vetëm procesin e mbartjes së semave motivuese gjatë fjalëformimit (kjo duket kur krahasohet semantema e foljes derivuese dhe struktura kuptimore e njësisë së derivuar dhe nxirren tiparet dalluese ndërmjet tyre), por edhe mbartjen e antonimeve. Analiza rroku dy kahe: antoniminë në *linjën derivues -i derivuar, kur folja është njësi e derivuar*, e motivuar, e sapoformuar dhe e markuar me antonime, si dhe formimet në *linjën derivues - i derivuar, kur folja është derivuese, motivuese,*

temë fjalëformuese dhe shërben si bazë e mbartjes, e transfertës së antonimeve te njësia e krijuar rishtazi.

Linja e parë te *Fjalori i gjuhës shqipe, 2006*, mund të ndiqet e plotë, ashtu si edhe tek fjalorët e tjerë shpjegues. Mjafton të shihet çifti *larg-largoj* për të parë mbartjen e semave motivuese gati në mënyrë horizontale nga ndajfolja te folja dhe krahas tyre edhe dukurinë e antonimisë leksikore.

Kurse ndjekja e linjës së dytë *folje (njësi derivuese) - njësi e derivuar* është e ndërlikuar, sepse Fjalori i gjuhës shqipe, 2006, është me elemente çerdhore. Foljet dhe njësitë që lidhen drejtpërdrejt me të (foljet në vetvetore, emrat e veprimit dhe mbiemrat prejpjesorë) janë futur në një zë leksikografik. Kjo zgjidhje është ndjekur edhe nga zgjidhja tjetër: që antonimet të jepen vetëm te folja, kurse antonimet te njësitë e tjera brenda çerdhes merren si të nënkuptuara. Ky ka qenë edhe njëri nga shkaqet që numri i antonimeve në këtë fjalor ka rënë ndjeshëm, edhe pse ata janë të nënkuptuar, sepse krahas mbartjes së semave, mbarten edhe antonimet.

